

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԴՈՒՆԻ ԳՐԱՄԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱՌՈՒ-
ԹՅՈՒՆԸ ԳՐԱՄԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՏՈՒՆԱԼ-
ՆԵՐՈՎ: Գրեց և՛ Ա. Մուշեղեան: Լա-
րակազմ, փոքր քառածալ, էջ 204, ճկա-
րագարդ: Երևան, 1962:

Այս արժեքավոր աշխատությունը գրե-
թաղարար ուսերէն լեզուով տպագրուած
բլլայուն ինձի իր մանրամասն պարու ա-
կութեամբ անմատչելի կը մնայ: Սակայն
էջ 167-էն մինչեւ էջ 178 կայ ուսերէնին
հայերէն ամփոփումը, որ կրնայ շատ հեշ-
տութեամբ դաւանել մեր բուն հետա-
քրքրութիւնը:

Յաշատուր Մուշեղեան Երևանի Պետա-
կան Պատմական, Թանգարանին գիտական
աշխատող եւ դրամագէտն է. կարելի է ան-
տարակոյս զինք կոչել մեր լատիոյն եւ ա-
մե՛այուրջ դրամագէտը, ինչպէս որ իր
ներկայ աշխատութիւնը անուրանալիօրէն
կը հաստատէ:

Մուշեղեան իր աշխատութեան համար
նկատի ունեցած է Դուինի աւերակներուն
1937-1955 տարիներու պեղումներուն ըն-
թացքին դա՛ռւած 1126 ոսկի, արծաթ եւ
պղինձ հին դրամները, որոնք կը բաղկանան
Սասանեան, Բիզանդական, Արաբական,
Վրացական Բագրատունիներու եւ Իլդե-
զիական դարնուածներէ:

Մուշեղեան յաջող կերպով կը վերյուծէ
այս դրամական գիւտերուն ունեցած զանա-
դան նշանակութիւնները՝ քաղաքական,
տնտեսական, առևտրական:

Նկատի առնելով դրամին կարեւորու-
թիւնը Հայոց պէս առևտրական ժողո-
ւորդի մը համար, անմեկնելի է թէ ինչո՞ւ
Հայաստանի մէջ Հայ Թագաւորներ եւ իշ-
խաններ (բացի Կորիկէի կիրապաղատնե-
րէն) հայկական դրամ չեն զարկած քրիս-
տոնէութենէ վերջ: Հոս բնական է մենք
նկատի չունինք Հայ-կիլիկեան դրամները:
Անտարակոյս դոյութիւն ունեցած են պատ-
ճառներ, որոնք առ այժմ մեզի յայտնի չեն

Երևակայել որ Կարաւց եւ Անուշ Բագրա-
տունիները իրենց ամենագորաւոր չրջանին,
ինչպէս նաեւ Վասպուրականի Արծրունի-
ները, Հայ դրերով դրամ չեն զարկած, մինչ
Վրաց Բագրատունիները զարկած են:

Ամէն պարագայի տակ շնորհապարտ ենք
Յ. Մուշեղեանին իր այս յուրջ եւ կարեւոր
գործին համար: Մաղթենք որ մեզի տրա-
մագրէ ուրիշ աշխատութիւններ այլեւս հա-
յերէն լեզուով՝ մեզի աւելի մատչելի ընե-
լով մեզ հետաքրքրող դրամագիտական
տուեայներ, որոնք ուրիշ կերպ մըն են մեր
պատմութիւնը եւ մշակոյթը պարզող:

ՅՈՎԱՍՏԻ ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂ-
ԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: Աշխատախիբ Վ. Պ.
Գեորգեան: Ուրաժոյ, լարակազմ, մը-
կարագարդ, էջ 236: Երևան, 1964:

Ներկայ հրատարակութիւնը Գեորգեանի
յետ մահու հրատարակութիւնն է, ամբող-
ջացուած Ասատուր Մնացականեանէ:

Հաստիքն սկիզբը կը տրուի ներածու-
թիւն մը, ուր կը խօսուի Յովաստի Աե-
րաստացիի մասին: Էջ 16-ով կը տրուի
կեանքը եւ իրը ծննդեան տարի կը նշա-
նակուի 1508-1513, Գարեգին Արքայան
Յովսէփեանի հետեւելով:

Յովաստիի հայրը եղած է զրիչ եւ ծաղ-
կող իրէ՝ պէս, Տէր Թաղէոս Բախանայ:
Գեորգեան կը կարծէ որ Յովաստիի ինք-
նագիր տաղարանին մէջ Տէր Թաղէոսի մը
երկու տաղերը Յովաստիի հօր գրչէն ելած
են: Դժբաղդարար ո՛չ Յովաստիի՝ իր հօր
մասին գրածներուն մէջ եւ ո՛չ այ այլուր իր
հօր տաղասաց բլլայուն մասին որեւէ յի-
շատակութիւն կայ: Պատճառ մը չկայ այդ
տաղերը Յովաստիի հօր՝ Տէր Թաղէոսի մի-
բաղբելու, ի՛նչպէս որ քաջութեամբ միայն
կը կատարէ Գեորգեան, առանց հաստա-
տելու որ Տէր Թաղէոս տաղասաց Յովա-
ստիի հայրն է: Դիտել տանք որ Յովաստիի
հօր վերագրուած այս երկու տաղերէն (ո-

բոնք արտադրուած են նոյնիսկ Յովսէփի՝
 իր ինքնագիր Տաղարանին մէջ, եւ որոնք
 Գէորգեան հրատարակած է այս հատորին
 185-187 էջերուն վրայ) առաջինին վերջին
 տան մէջ ինքզինքը կը յիշէ ԹԱԴԷՆՈՍ, իսկ
 երկրորդին տեղապարկը կը կազմէ ՌԱՆՔ
 ԹԱԹՈՍԷ: Կը տարակուսեմ որ Յովսէփի
 իր հօր անունը այսպէս երկու տարբեր ուղ-
 ղադրութեամբ գրէր իրարու քով արտա-
 դրուած տաղերու մէջ: Յովսէփի ինքը իր
 յիշատակարաններուն մէջ ԹԱԴԷՆՈՍ ձեւը կը
 գործածէ միայն: Չեմ կարծեր որ Յովս-
 յէփի հայրը՝ Տէր Թադէոս տաղասաց եղած
 ըլլայ:

Էջ 20. Գէորգեան կը գրէ՝ 1557ին «Յայտ-
 նի է, որ Ղուկաս Կեղեցին տոմարագիտա-
 կան իր երկը գրել է Դաւիթ Չէյթունցու
 պատուէրով»: Սակայն մենք գիտենք որ
 «Ղուկաս վրդ. Կեղեցու» բանք ի վերայ
 տոմարին հոռոմայեցոյց, ի խնդրոյ երգիչ-
 կացի Պետրոս վարդապետի Պուշախ կոչե-
 ցելոյց» գրուած է (Երուսաղէմի թիւ 1455
 գրչադիր): Իսկ իմ հաւաքածոյիս մէկ գր-
 չադրին մէջ առիկա կը հաստատուի վերջի
 տողերուն մէջ Տէր Պետրոս Երզնկացիի յի-
 շատակութեամբ որ Պուշախ կոչուածն է,
 Ղուկասի պէս նոյնպէս Ամթեցի Շիրակ մեծ
 ուսուցիչին քով կրթուած «կատարեալ ժա-
 մասաց երաժիշտ էր եւ տոմարագէտ» ինչ-
 պէս որ Գրիգոր Կամախեցի կը վկայէ իրը
 տկանատես ծա՛օթ: Բնական է որ Կեղեցի
 իրենց դասակից եւ հայրենակից տոմարա-
 գէտ Տէր Պետրոսին համար գրած ըլլայ իր
 տոմարագիտական տաղը: Տարակոյս չկայ
 որ շատ շահեկան են Յովսէփի Սերաստաց-
 ոյ ՎԱՐՔ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՒ մանրա՝ կարները,
 եւ Գարեգին Սրբազան Յովսէփեան՝ իրա-
 ւունք ունի երբ բեր է որ «Յովսէփի նը-
 կարները աչքի են ընկնում իրենց ինքնու-
 բոյնութեամբ եւ տարբեր են Չաքարիաի
 (Գնունեցի) խմբադրութիւնից» (Գէորգ-
 եան, էջ 23): Սակայն ճիշդ չէ որ «Ըստ
 մասնադէտներէ բանաւոր կարծիքներէ, գը-
 բանք խիստ մեծ ընդհանրութիւններ ունեն»

(տե՛ղ էջ 23), այսինքն Չաքարիա Գնու-
 նեցիի եւ Գրիգորիս Աղթամարցիի նկարա-
 զարդած ՎԱՐՔ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՒ գրչադիր-
 ները: Նախ Գրիգորիս Աղթամարցի մեղի թո-
 դած է երկու օրինակ այդ գործէն: Առաջինը
 1526-էն իմ ձեռագրաց հաւաքածոյիս օրի-
 նակն է ամբողջութեամբ մանրամակարուած:
 Երկրորդը՝ Երուսաղէմի մեր փանքի՝ օրի-
 նակը, որուն մէջ հազիւ ուրք մանրամակար
 գծած է Գրիգորիս Աղթամարցի: Սակայն
 իմ եւ Երուսաղէմիներ ոչ մէկ ընդհանրու-
 քիւն ունին: Մասնադէտները, որոնց բա-
 նասը կարծիքը գործածած է Գէորգեան,
 Օրիգոն Սիրարփի Տէր Ներսէսեանը եւ Տի-
 կին Լ. Դուռնովան են, որոնք չեն տեսած
 իմ օրինակը, որով որեւէ ընդհանրութիւն
 տեսնելու փիճակի մէջ չեն եղած: Գայով
 Յովսէփի, Աղթամարցիի եւ Գնունեանցի
 նկարներուն, ճիշդ չէ որ «դրանք առաջին
 փորձեր են երբ նկարադարդուած է աշխար-
 հիկ բովանդակութիւն ունեցող գիրք» (էջ
 24): Յիշուածներէն աւելի չին է Ս. Ղա-
 զարի (Վենետիկ) նկարադարդ ՎԱՐՔ Ա-
 ՂԵՔՍԱՆԴՐՈՒՆ, թէեւ շատ հաշմուած եւ
 մանրանկարիչը ա՛ծածօթ: Աշխարհիկ Հայ
 մանրանկարչութեան դյուլիս գործոց՝ եր
 Երուսաղէմի Կարուց Աւետարանը, ինչպէս
 նաեւ 1211-էն Հաղբատի նշանաւոր Աւետա-
 րանը իր շատ մը նկարիկներով:

Էջ 65-ով կը սկսին ը՛ստերը եւ կը տրը-
 լին 10 սիրոյ տաղեր, 12 պատմական նիւ-
 թերով տաղեր, 5 բարոյական կամ խրա-
 տական տաղեր եւ կաճեցներու շարքեր եւ
 5 հատ ալ տոմարական տաղեր: Կրօնական
 տաղերը չեն հրատարակուած: Այս հատորը
 ուրեմն կ'ամփոփէ 32 տաղեր Յովսէփի Սե-
 րաստացիէն:

Էջ 177-ով կը սկսին յաւելուածները, ուր
 Գէորգեան կը խօսի Թադէոս վարդապետ
 Սերաստացիի մը մասին, անոր վերագրելով
 «մեծարժէք յիշատակարան» (էջ 178): Իր
 աղբիւրը նշանակած է Հ. Մ. Չամչեանի
 Պատ. Հայոց, Գ. Հատոր, Վենետիկ, 1784,
 էջ 513-514: Սակայն իրականութիւնը այն

է որ Թաղէոս վարդապետ Սեբաստացիի մը անունով տաղ մը չէ հասած մեզի եւ տարակուսելի է որ այդ անունով տաղասաց մը գոյութիւն ունենայ: Առ այժմ Թաղէոս վարդապետ Սեբաստացի տաղասացի մը գոյութեան մասին ապացոյց մը չունինք⁽¹⁾:

Էջ 182-ի վրայ իբր յաւելում երկրորդ կը տրուին Յովսէփի վկայարանութիւն-

երը եւ որմէ վերջ Թաղէոս Սեբաստացիի (Յովսէփի հօր) վերադրուած երկու տաղեր: Վերջապէս կը տրուի օղտագործուած ձեռագիրներու ցանկն ու պարունակութիւնը՝ անոնց բոլոր յիշատակութիւններով, որոնք են Փողովածու (Բերլին, թիւ 805), Յայմատուրք (Մատե աղարան, թիւ 6273), Փողովածու երկու հատ (Մատենադարան, թիւ 1661 եւ 1639):

Էջ 209-ով կը սկսին ծանօթագրութիւններ: Ասկէ վերջ կը տրուի 16 կրօնական տաղերու ցանկը եւ ծանօթութիւն. տաղերը բոլորն ալ ա' տիպ՝ բացի մէկէն: Հուսկ կը տրուի տաղերու ցանկը, բառարան, եւ հատորը կ'աւարտի:

Բնական է մեր գիտողութիւնները չեն նուազեցներ այս բնօրին հատորին մեծ արժէքը իբր ուսումնասիրութիւն եւ իբր բնագիրներու հրատարակութիւն: Մենք այսպէսով ձեռքի տակ կ'ունենանք շատ մատչելի աշխատութիւն մը Յովսէփի Սեբաստացիի մասին՝ ի շարս միւս հրատարակուած Միջնադարեան Հայ տաղասացներու՝ Հաճոյքով կարգացինք եւ փակեցինք այս շահեկան հատորը:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

(1) Ողբացեալ Զ. Ն. Ակիմեան «ՀԱՆՐԱՊԱՐԱՆ»-ի 1952 տարւոյ թիւ 10-12-ին մէջ կը հրատարակէ «Թաղէոս Սեբաստացւոյ Ողբ» եւայլն: Դժբաղդարար խորագրին հեղինակի անունը իմէր. Զ. Ակիմեան անելոցում է. Բանի որ Ողբը մեզ հասած երկու ձեռագիրներու մէջ (ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ, թիւ 1636 եւ զարմեալ անդ. մատիկն Պէտրքեան Բաժնի թիւ 281) անանուն է: Զ. Ակիմեան երկուս, կը գրէ. «Այս Ողբը հասած է մեզի, բայց անանուն» (էջ 291). «Այս տաղէն երկու ձեռագիր ծանօթեմ... երկու ձեռագիրներն ալ անանուն են» (էջ 295): «Ձեռագիրներու մէջ հեղինակի անուն չի կրեր» (անդ): Այլուստ անծանօթ այդ Թաղէոս Սեբաստացիի վերագրել արեւել ռըր՝ միայն Զ. Մ. Զամչեանի վստահելով. քր կրնար սխալի, գոյություն չի կրնար տալ Թաղէոս Սեբաստացիի մը իբր տաղասաց: